

Asia: VN/1984/2019

Lausuntopyyntö työryhmämietinnöstä: Seksuaalirikoslainsäädännön kokonaisuudistus

Vapaaehtoisuuden puutteeseen perustuva sääntely

Mitä mieltä olette ehdotuksesta säätää raiskauksen ja muiden seksuaalirikosten keskeiseksi tunnusmerkistökijäksi vapaaehtoisuuden puute ehdotuksen mukaisesti?

Oikeusministeriölle

Viite: Oikeusministeriön lausuntopyyntö 10.7.2020 (VN/1984/2019)

Lausunto seksuaalirikoslainsäädännön kokonaisuudistusta koskevasta työryhmän mietinnöstä

Aluksi

1. Oikeusministeriö on varannut korkeimmalle oikeudelle tilaisuuden antaa lausunnon työryhmän mietinnöstä, joka koskee seksuaalirikoslainsäädännön kokonaisuudistusta (Mietintöjä ja lausuntoja -sarjan julkaisu 2020:9). Korkein oikeus on päättänyt antaa seuraavan lausunnon.
2. Mietinnössä ehdotetaan muutettavaksi rikoslain seksuaalirikoksia koskevat säännökset. Keskeinen ehdotus olisi raiskausrikoksen muuttaminen vapaaehtoisuuden puuttumiseen perustuvaksi (niin sanottu suostumusperusteinen malli), ja vastaavalla tavalla muissa seksuaalirikoksissa keskeistä olisi teon kohteen vapaaehtoisuuden puuttuminen. Toisena keskeisenä ehdotuksena olisi lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten erottaminen aikuisia koskevista säännöksistä.

3. Korkeimmalla oikeudella ei ole huomautettavaa raiskausta ja seksuaalista kajoamista koskevan sääntelyn muuttamiseen vapaaehtoisuuden puuttumiseen perustuvaksi. Huomautettavaa ei ole myöskään siihen, että lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset aikaisempaa selvemmin erotetaan aikuisia koskevista säännöksistä. Mietinnössä ehdotetuista säännöksistä käy myös riittävän selvästi ilmi, mitkä säännökset koskevat niitä tilanteita, joissa teko kohdistuu aikuisiin, ja mitkä tilanteita, joissa lapset ovat rikoksen uhreja.

Vapaaehtoisuuden puuttuminen ja sääntelyn rakenne

4. Raiskaus ja seksuaalinen kajoaminen esitetään siis muutettavaksi vapaaehtoisuuden puuttumiseen perustuvaksi. Raiskausta koskevan säännöksen 1 momentin mukaan raiskauksesta tuomittaisiin se, joka on sukupuoliyhteydessä sellaisen henkilön kanssa, joka ei osallistu siihen vapaaehtoisesti. Säännöksen 2 momentin mukaan raiskauksesta tuomittaisiin myös tiettyä keinoa (väkivalta tai uhkaus) tai olosuhdetta (uhrilla ei ole mahdollisuutta muodostaa tai ilmaista tahtoa) hyväksikäyttäen tapahtunut sukupuoliyhteys.

5. Korkein oikeus toteaa, että seksuaalirikoksia koskevat säännökset kuuluvat rikoslain ydinalueen säännöksiin, joista säädetyt rangaistukset ovat rikosoikeusjärjestelmän kokonaisuutta ajatellen ankaria. Rikoslain ydinalueen säännösten suhteen erityistä huomiota tulee kiinnittää sääntelyn täsmällisyyteen. Kuten perustuslakivaliokunta on todennut, rikoksen tunnusmerkistö on ilmaistava riittävällä täsmällisyydellä siten, että säännöksen sanamuodon perusteella on ennakoitavissa, onko jokin toiminta rangaistavaa (ks. esimerkiksi PeVL 56/2014 vp ja siinä viitatus lausunnot).

6. Esityksen mukaan raiskausta koskevan säännöksen 1 ja 2 momentti olisivat toisistaan erilliset siten, että 1 momentin mukaista vapaaehtoisuuden puuttumista arvioitaisiin itsenäisesti, eikä 2 momentissa säädettyjä keinoja tai olosuhteita ole siten tarkoitettu esimerkkiluetteloksi niistä tekijöistä, jolloin vapaaehtoisuutta ei ainakaan voitaisi katsoa olevan olemassa. Vapaaehtoinen osallistuminen on tunnusmerkistötekijänä uusi eikä vastaavaa tunnusmerkkiä käytetä muissa rikoksissa. Rikosoikeudellisessa sääntelyssä vapaaehtoisuus ilmeneekin nykyisin pääasiallisesti tekijän vastuuta rajoittavana seikkana (esimerkiksi yrityksen rangaistavuutta koskeva rikoslain 5 luvun 2 §). Nyt kysymys olisi toisenlaisesta, täysin uudenlaisesta soveltamistilanteesta.

7. Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen (ns. Istanbulin sopimus) 36 artiklan 2 kappaleen mukaan henkilön on annettava suostumus vapaaehtoisesti vapaasta tahdostaan, joka arvioidaan kulloistenkin olosuhteiden mukaan. Selvää on, että vapaaehtoisuuden puuttumisen arviointi edellyttää tapauskohtaista ja tilanteen erityispiirteet huomioon ottavaa arviointia siitä, onko uhri

vapaasta tahdostaan suostunut sukupuoliyhteyteen. Työryhmämietinnön perustelujen mukaan kaikki sanallinen tai sanaton painostaminen sukupuoliyhteyteen pääsemiseksi ei vielä merkitsisi sitä, että kysymys olisi raiskauksesta. Oikeuskäytännöstä voi kuitenkin muodostua epäyhtenäistä, jos vapaaehtoisuuden puuttumisen arviointia varten ei pyritä täsmentämään ja konkretisoimaan harkintaa ohjaavia kriteereitä.

8. Esityksen mukaisen raiskausta koskevan säännöksen soveltamista on omiaan vaikeuttamaan ehdotetun kaltainen ratkaisu pitää 1 ja 2 momentin tekotavat erillään. Säännöksen 2 momentin tilanteissa ei olisi yhtäältä tarpeen arvioida vapaaehtoisuuden puuttumista. Toisaalta on selvää, että 2 momentin tekotavoissa kysymys on tilanteista, joissa vapaaehtoisuus puuttuu. Ennakoitavissa on, että suuressa osassa 1 momentin perusteella arvioitavista tapauksista teko-olosuhteissa on piirteitä 2 momentin tekotavoista tai olosuhteista. Näin ollen on olettavissa, että 2 momentin tekotavoilla on merkitystä myös arvioitaessa 1 momentin mukaista vapaaehtoisuuden puuttumista. Esimerkkinä voidaan käyttää mietinnön perusteluissa (s. 155) kuvattua tilannetta, jossa 2 momentin mukaista pakottamista ei merkitse uhkaaminen parisuhteen lopettamisella, jos toinen ei suostu sukupuoliyhteyteen. Tämän kaltaisissa tilanteissa arvioitavaksi jää, voidaanko uhrin katsoa kuitenkin suostuneen vapaasta tahdostaan sukupuoliyhteyteen ja tulisiko tekoa arvioida 1 momentin mukaisena raiskauksena. Ehdotetun kaltainen säännösrakenne eli 1 ja 2 momentin mukaisten tekotapojen pitäminen erillään ei ole säännöksen selkeyden kannalta tyydyttävä.

9. Vapaaehtoisuuden puuttumiseen perustuva rangaistussäännös on mahdollista muotoilla usealla eri tavalla. Esityksen perusteluissa on vertailtu eri maiden lainsäädännöllisiä ratkaisuja. Vertailluista maista erityistä huomiota on syytä kiinnittää Ruotsin, Saksan ja Islannin sääntelyyn, joissa on siirrytty suostumuksen puuttumiseen perustuvaan sääntelyyn. Ruotsissa omaksutussa sääntelyssä kuvataan yhtäältä niitä tekijöitä, joiden perusteella vapaaehtoista osallistumista tulee arvioida (sanat, teot tai muu toiminta). Toisaalta säädetään siitä, että osallistuminen ei ole tapahtunut koskaan vapaaehtoisesti, jos tekijä on käyttänyt tiettyjä keinoja (väkivalta, uhkaus ym.) tai käyttänyt hyväksi uhrin tahdonmuodostuskyvyn puutetta (päähtymys, uni, tajuttomuus ym.) taikka uhrin erityisen riippuvaista asemaa tekijästä. Islannissa omaksuttu sääntelymalli vastaa perusratkaisuiltaan Ruotsissa säädettyä. Saksassa voimassa oleva sääntely perustuu osin tekotapojen erottelulle vastaavalla tavalla kuin työryhmän esityksessä on päädytty esittämään.

10. Korkein oikeus toteaa, että vapaaehtoisuuden puuttumisen lisäksi mietinnössä vertailluissa maissa myös väkivallan tai uhkauksen taikka tiettyjen uhrin tahdonmuodostuskykyyn vaikuttavien olosuhteiden hyväksikäyttö on katsottu aiheelliseksi erikseen mainita raiskaussäännöksessä. Eroja on siinä, katsotaanko näiden erikseen mainittujen tekotapojen olevan sellaisia, joissa vapaaehtoisuutta ei ainakaan voida katsoa olleen vai onko kysymys vapaaehtoisuuteen nähden erillisestä tekotavasta.

11. Korkein oikeus toteaa lisäksi, että vapaaehtoisuuden puuttuminen on olennainen tunnusmerkistötekijä myös lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Esimerkiksi lapsenraiskauksessa ja seksuaalisessa kajoamisessa lapseen yhtenä tekotapana mainittaisiin sukupuoliyhteyden tai seksuaalisen teon tekeminen raiskaus- tai seksuaalista kajoamista koskevassa säännöksessä tarkoitetulla tavalla. Lapsiin kohdistuvissa rikoksissa vapaaehtoisuuden puuttumisen arviointi ei

esitetyn sääntelyn kannalta muodostu ongelmaksi silloin, kun tekijä on huomattavasti vanhempi kuin rikoksen uhri, koska tällöin jo kehottaminen, taivuttaminen tai houkuttelemine on riittävä lapsenraiskauksen tai kajoamisrikoksen täyttymiseen. Vapaaehtoisuuden tai sen puuttumisen arviointi voi kuitenkin olla erityisen hankalaa ilman lisäkriteereitä, jos tekijän ja uhrin ikäero ei ole suuri ja tekijäkin voi siis olla 15-vuotias. Ongelmallista voi olla esimerkiksi uhrin passiivisuuden merkityksen arviointi silloin, kun sekä uhri että tekijä ovat seksuaalisesti kokemattomia.

12. Vapaaehtoisen osallistumisen puute on yhtenä tunnusmerkkinä myös seksuaalisessa kajoamisessa lapseen. Tässä rikoksessa kysymys on siis muista seksuaalisista teoista kuin sukupuoliyhteydestä. Seksuaalinen teko voi tapahtua etäyhteyksin (KKO 2017:50, KKO 2017:51 ja KKO 2018:70), ja erityisesti etäyhteyksin tapahtuvissa seksuaalisissa teoissa vapaaehtoisuuden tai sen puuttumisen arviointi voi poiketa olennaisestikin siitä, miten vapaaehtoisuutta tulisi arvioida fyysisessä kanssakäymisessä. Nämäkin tilanteet huomioon ottaen sääntelyn täsmällisyyteen tulee kiinnittää erityistä huomiota.

13. Erilaisissa tilanteissa tapahtuvien sukupuoliyhteyksien ja seksuaalisten tekojen rikosoikeudellisen arvioinnin pitäisi perustua mahdollisimman selvään ja tulkinnoiltaan ennakoitavaan sääntelyyn. Vapaaehtoisuuden arvioinnin kannalta olisikin syytä pohtia, voitaisiinko erityisesti raiskausta koskevassa sääntelyssä luopua 1 ja 2 momenttien tekotapojen erillisyydestä tai olisiko näiden tekotapojen keskinäistä suhdetta muutoin mahdollista selkeyttää. Korkein oikeus katsoo, että jatkovalmistelussa pitäisi vielä arvioida, voitaisiinko sääntelyä kehittää siihen suuntaan, että se kuvaisi nyt ehdotettua täsmällisemmin ja ennakoitavammin niitä seikkoja, jolloin vapaaehtoisuutta ei ole ja jotka tulisi ottaa huomioon vapaaehtoisuuden puuttumista arvioitaessa.

14. Vapaaehtoisuuden puuttuminen olisi merkityksellinen myös lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa, joissa tätä tunnusmerkkiä joudutaan soveltamaan huomattavasti moninaisimmista tilanteista kuin raiskauksessa. Korkein oikeus katsoo, että jatkovalmistelussa olisi aiheutta arvioida vapaaehtoisuuden puuttumisen täsmällisyyttä myös erityisesti lapsiin kohdistuvissa rikoksissa ja arvioida, tulisiko tätä tunnusmerkkiä tarkentaa.

Rangaistukset

15. Esitetty säännöskokonaisuus merkitsee rangaistustason ankaroitumista nykyisin voimassa olevaan sääntelyyn nähden. Ankaroituminen toteutuisi erityisesti sen vuoksi, että aikaisempaa useampi sukupuoliyhteyden käsittävä teko tulee arvioitavaksi raiskauksena tai lapseen kohdistuessa lapsenraiskauksena tai törkeänä lapsenraiskauksena. Tältä osin esityksessä on otettu huomioon eduskunnan vastauksessa (EV 305/2018 vp) hallituksen esitykseen HE 212/2018 vp esitetyt lausumat, joiden mukaan uudistuksessa tulee edelleen kiristää lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten rangaistuksia. Korkein oikeus toteaa, että eri rikoksista säädettävien rangaistusasteikkojen arviointi ja rangaistuksista päättäminen on lainsäätäjälle kuuluvaa kriminaalipoliittista arviointia, eikä esitettyihin rangaistuksiin ole siten yleisesti ottaen lausuttavaa.

16. Korkein oikeus toteaa kuitenkin, että erityisesti lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten rangaistusasteikkoja on muutettu useasti vuoden 2010 jälkeen. Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä on myös arvioitu seksuaalirikoksista tuomittavien rangaistusten tasoa eli rangaistuksen pituutta ja lajia. Näistä ratkaisuista ilmenee muun ohella, että lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa tekotavat ja tekojen vahingollisuus voivat olla samankin rikosnimikkeen sisällä moitittavuudeltaan hyvin erilaisia. Ehdotuksen mukaisten törkeimpien lapsen kohdistuvien seksuaalirikosten eli törkeän lapsenraiskauksen (rangaistusasteikko 4–12 vuotta vankeutta) ja törkeän seksuaalisen kajoamisen lapseen (rangaistusasteikko 2–10 vuotta vankeutta) tunnusmerkistöt voivat nekin tulla sovellettaviksi moitittavuudeltaan hyvin erilaisissa tilanteissa. Samalla näiden säännösten soveltamisala laajentuisi aikaisempaan sääntelyyn nähden. Tähän nähden rangaistusasteikot erityisesti ehdotettujen vähimmäisrangaistusten ankaruuden vuoksi merkitsevät varsin tuntuvaan ankaroitumista voimassa olevaan sääntelyyn nähden. Selvänä ei voida pitää, että kaikki mainittujen säännösten soveltamisalaan sisältyvät teot edustaisivat törkeimpinä pidettäviä seksuaalirikoksia. Tästä voi olla seurauksena, että tuomioistuinten ratkaisutoiminnassa tekojen kokonaistörkeyden arviointi nousee vielä aikaisempaa merkityksellisempään asemaan (ks. myös KKO 2011:102).

17. Muilta osin korkeimmalla oikeudella ei ole lausuttavaa työryhmän mietinnöstä.

Presidentti Tatu Leppänen

Kansliapäällikkö Wilhelm Norrman

Esittely täysistunnossa 30.9.2020

Läsnä: Presidentti Leppänen sekä oikeusneuvokset Häyhä, Jokela, Sippo, Koponen, Kantor, Littunen, Huovila, Antila, Hirvelä, Uusitalo, Engstrand, Ilveskero, Mäkelä, Välimaa, Tammi-Salminen, Tapani, Ojala ja Guimaraes-Purokoski.

Mitä mieltä olette ehdotetuista säännöksistä, jotka koskevat tilanteita, joissa teon kohteella ei ole mahdollisuutta muodostaa tai ilmaista tahtoaan (rikoslain 20 luvun 1 §:n 2 momentin 2 kohta ja 3 §:n 2 momentin 2 kohta)?

-

Muut aikuisiin kohdistuvat seksuaalirikokset

Mitä mieltä olette ehdotetusta seksuaalisen kajoamisen törkeän tekemuodon säätämisestä?

-

Mitä mieltä olette ehdotetusta seksuaalista hyväksikäyttöä koskevasta säännöksestä?

-

Mitä mieltä olette seksuaalista ahdistelua koskevan säännöksen soveltamisalan ehdotetusta laajennuksesta?

-

Mitä mieltä olette ehdotetusta seksuaalisen kuvan luvaton levittämistä koskevasta säännöksestä?

-

Mitä mieltä olette sukupuoliyhteyden määritelmän ehdotetusta laajentamisesta?

-

Muita aikuisiin kohdistuviin seksuaalirikoksiin liittyviä huomioita?

-

Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset

Mitä mieltä olette ehdotuksesta säätää lapsiin kohdistuvia tekoja koskevat säännökset omaksi kokonaisuudekseen?

-

Mitä mieltä olette lapsenraiskausta koskevasta säännöksestä?

-

Mitä mieltä olette seksuaalista kajoamista lapseen koskevasta säännöksestä?

-

Mitä mieltä olette sukupuoliyhteyksien ja seksuaalisten tekojen säätämisestä rangaistavaksi sellaisenaan lapsenraiskauksena tai seksuaalisena kajoamisena lapseen, kun ne kohdistuvat alle 12-vuotiaaseen lapseen?

-

Mitä mieltä olette muutoksista paritusta koskevaan sääntelyyn?

-

Mitä mieltä olette muutoksista lasta seksuaalisesti esittäviä kuvia koskevaan sääntelyyn?

-

Muita lapsiin kohdistuviin seksuaalirikoksiin liittyviä huomioita?

-

Rangaistukset

Mitä mieltä olette ehdotetuista rangaistusasteikoista?

-

Muut huomiot

Huomioita esityksen arvioituihin vaikutuksiin liittyen?

-

Huomioita muihin lakeihin ehdotettuihin muutoksiin liittyen?

-

Muita huomiota liittyen esitettyihin lakiehdotuksiin?

-

Norrman Wilhelm
Korkein oikeus